ALEXANDRU MAREȘ

MĂRUNȚIȘURI CRIPTOGRAFICE

1. Un sistem criptic caracteristic „școlii putnene”?

Pe una din paginile exemplarului *Triodului Penticostar* (Cracovia, 1491), cumpărat de popa Smadul în 1541 și donat bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, se află notată o criptogramă (бжевклоѱжавлож)[1], asupra căreia a atras atenția Ion-Radu Mircea. Slavistul opina că aici „pare a fi cifrat numele шбеиполть ꙋиоль”[2] aparținând tipografului cărții, germanul Schweipolt Fyol. Faptul că s-a notat ꙋ în ꙋиоль cu valoarea *f* reprezintă o deprindere ortografică proprie textelor slavone de redacție rusă[3].

Examinând la rândul său criptograma, Mihai Mitu nu mai exprima nicio reținere în privința descifrării propuse de Ion-Radu Mircea. Criptonimul poate fi ușor descifrat „aplicând unul din sistemele folosite de Evstatie de la Putna în scrierile din 1511–1515”[4]. După același autor,

> „legătura ce se poate face între această criptogramă și data sistemului criptografic al lui Evstatie (1511–1515) ne poate sugera atât calea pe care a putut pătrunde acest exemplar al tipăriturii lui Fiol la noi (cea «putneană», în orice caz, bucovineană, nord-moldovenească), cât și datarea aproximativă (primele decenii ale sec. XVI, mai precis după 1515). Nu vedem cum ar fi putut ajunge acest exemplar direct de la Cracovia la Brașov, fără a trece prin Moldova”[5].

Pe marginea comentariilor lui Mihai Mitu, avem de făcut câteva observații. Prima privește dezlegarea criptogramei, care, potrivit soluției avansate de Ion-Radu Mircea, este corectă. Criptograma este scrisă într-o variantă a sistemului denumit cheia grecească, în care ш a fost redat prin б, iar б și ъ prin ж (restul echivalărilor

---

[1] Situată pe fila 2^{v}, sub gravura *Răstignirea lui Hristos*.

[2] *Primele tipărituri chirilice și incunabulul cracovian de la Brașov*, în *Târgoviște, cetate a culturii românești.* Partea I. *Studii și cercetări de bibliofilie*, București, Editura Litera, 1974, p. 124.

[3] Ion-Radu Mircea, *Considérations sur les premières œuvres imprimées à caractère cyrilliques*, în „Bulletin d'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen”, X, Bucarest, 1972, nr. 1, p. 114.

[4] *Din nou despre incunabului cracovian de la Brașov*, în „Revista română de istorie a cărții”, I, 2004, nr. 1, p. 60.

[5] *Ibidem*.

DACOROMANIA, serie nouă, XIX, 2014, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 60–67

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:31 UTC)

sunt cele din forma originală a sistemului respectiv)[6]. Cheia grecească a fost cel mai răspândit procedeu de criptare în trecut, fiind folosit atât în lumea slavă, cât și la români (în țările române cea mai veche atestare provine dintr-un document slavon, emis la Târgoviște, în 1499)[7]. Prin urmare, criptograma nu este un produs al „școlii putnene”, unde a activat protopsaltul Evstatie, și nici nu ne poate furniza vreun indiciu în privința datei când a fost scrisă. În egală măsură, criptograma nu poate fi invocată în sprijinul traseului Cracovia → Brașov, via Moldova, pe care l-ar fi parcurs exemplarul șcheian al *Triodului Penticostar* din 1491.

2. Despre o însemnare „rău criptografiată”

La sfârșitul *Coleadnicului* din ms. rom. 5278 (BAR, f. 15r), copistul a notat două date, la prima vedere inexplicabile („1789 octovrie 17, nou 1798 16 iulie”), urmate de o însemnare criptografiată (vezi fig. 1). Aceasta ar fi, după G. Ștrempel, „rău criptografiată”, permițându-ne totuși să desprindem din cuprinsul ei esențialul: „textul a fost scris de Andrei Popa la anul 1798”[8].

Reproducem pentru prima dată textul criptogramei, însoțit de descrifrarea ei integrală:

Ѕв пънѕ еѿѱе ѿплѡ҃ ѕв кв дїеод шв ѕе пънѕь ѿдх ѿпцвѿ дїеѿѱд доь ѿъх лѿъбвѱ иеоеѱ шв ѿдх . ѿпцвѿ ѕв д҆ѕцех клкд ѿв҆ лѱь вѡдплид. од оеѱ дтїх „Di când este scos di pi acela și din când s-au scris acesta al său osăbit velet. Și s-au scris di Andrei[1] Popa *sin*[2] ot Isacova la let 1798[3]”.

[1] Criptat: д҆ѕцех „Andreu”; pentru forma Andrei, vezi mai jos. ◊ [2] Sl., în trad.: *fiul*. ◊ [3] Criptat: дтїх „179?”; pentru data 1798, vezi mai jos.

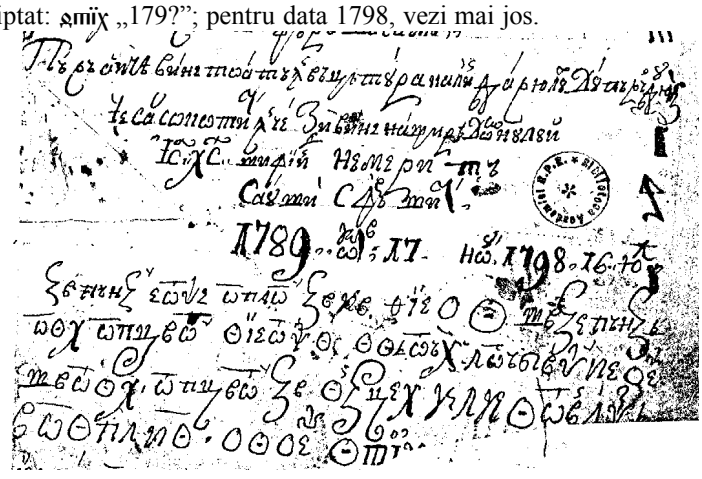

Fig. 1

[6] Pentru relațiile din urmă, vezi Alexandru Mareș, *Observații pe marginea aplicării cheii grecești în textele slavo-române și românești din secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, în LR, XXXV, 1986, nr. 3, p. 203–204; idem, *Scrierea tainică la români*, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, [2007], p. 48 (se va cita în continuare Mareș, *Scrirea tainică*).

[7] E. Vârtosu, *Din criptografia românească*, în „Studii teologice”, XVIII, 1966, nr. 5–6, p. 274 (nr. 2).

[8] *Catalogul manuscriselor românești*, IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1992, p. 252.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:31 UTC)

Însemnarea este criptată în cheia grecească, și anume în forma de bază a acestui cifru[9]. Faptul că G. Ștrempel considera inscripția „rău criptografiată” s-a datorat foarte probabil formelor mai puțin întâlnite ale unor slove (ѕ, ѳ, н în suprascriere). În două rânduri, pentru notarea lui и, copistul greșește: la notarea prenumelui său și la notarea anului (vezi textul criptografiat și notele adiacente 1 și 3). În ambele situații, slova înlocuitoare ar fi trebuit să fie в, prin care se redă slova и și valoarea cifrică 8 a acesteia, și, nicidecum, χ (în alte exemple χ îl substituie, cum era și firesc, pe ȣ: ѿѳχ = s-au, ѿъχ = său)[10]. În rest, însemnarea este corect criptografiată.

Decriptarea integrală a însemnării ne lămurește în privința celor două date care urmează scrierii *Coleadnicului*: data izvodului, 1789 octovrie 17 („di când este scos di pi acela”), și data copiei de față, 1798 16 iulie („di când s-au scris acesta”)[11]. De asemenea, ne permite să aflăm numele copistului (Andrei Popa, fiul, deci exista, probabil, și un Andrei Popa, tatăl) și, la fel de important, numele localității sale de proveninețǎ: Isacova (în apropiere de Orhei, astăzi Republica Moldova). Prezența fonetismelor *di, pi, osăbit, let* și *velet* nu ne surprinde, acestea fiind caracteristice textelor moldovenești manuscrise de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

3. Din nou despre criptogramele crucii

a) Am examinat cu câțiva ani în urmă o versiune slavonă a *Laudei cinstitei cruci* (Похвала ч҃тномȣ кр҃тȣ) existentă în *Codicele Bratul* (1559–1560), scriere care conține explicațiile pentru criptogramele crucii, adică pentru acele grupe de inițiale, grupate întotdeauna în jurul imaginii crucii pe unele vechi antimise și pietre de mormânt, precum și în xilogravurile unor manuscrise și tipărituri din veacurile trecute[12]. Publicând textul, am menționat în aparatul critic diferențele pe care le prezintă o versiune similară dintr-un manuscris nemțeam, semnalat de V. Brătulescu[13].

O a treia versiune a scrierii, necunoscută până acum, se păstrează într-un manuscris copiat de mai mulți scribi la Brașov spre sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea (BAR, ms. rom. 5023, f. 395^{r}/1–5)[14]. Scrierea ei s-a efectuat între 1589 și 1599 de către un copist necunoscut (copistul D în clasificarea

[9] Vezi Mareș, *Scrierea tainică*, p. 37–52.

[10] Greșeala a fost, probabil, determinată de asemănarea formală dintre cifra 8 (redată în alfabetul chirilic prin и) și slova ȣ, căreia în cheia grecească îi corespunde χ.

[11] Cf. G. Ștrempel (*op. cit.*, p. 252), care susține că ultima dată nu se acordă cu data 1789, octombrie 15, notată la sfârșitul textului de pe f. 13^{v}. Rămânându-i străină clarificarea adusă de dezlegarea integrală a criptogramei în privința semnificației celor două date, autorul plasează scrierea manuscrisului în anul 1789.

[12] *Criptogramele crucii într-o versiune slavonă sud-est transilvăneană din secolul al XVI-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXV, 2007, p. 171–182 (se va cita în continuare Mareș, *Criptogramele crucii*).

[13] *Inițiale și monograme legate de semnul crucii*, în „Mitropolia Olteniei”, XVII, 1965, nr. 7–8, p. 568–586.

[14] Vezi studiul nostru *Un manuscris românesc necunoscut din secolul al XVI-lea*, în *Conferințele Academiei Române*, București, 2003, p. 1–34.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:31 UTC)

noastră)[15]. Lipsită de titlu, versiunea de față păstrează numai 7 din cele 36 de enunțuri ale versiunii popii Bratul. O reproducem în continuare, însoțind fiecare enunț de enunțul corespunzător din *Codicele Bratul* (CB), acesta din urmă reprodus între paranteze. Intervențiile noastre în reproducerea textului s-au rezumat la următoarele operații: numerotarea contextelor, așezarea lor unele sub altele, completarea omisiunilor între < >, corectarea greșelilor evidente și însoțirea contextelor slavone de traducerea românească.

1) **Бж҃їа. блг҄ть бїе҄т бѣсы** „Harul lui Dumnezeu lovește (ucide) diavolii” (CB, 9: **б҃б҃б҃б҃**: **Бѣлѣгь Бж҃їю бїе҄т бѣсы̀** „Semnul lui Dumnezeu ucide diavolii”).
2) **Кр҃сть х҃во, крѣпость цре҄м крѣпкаа[1] к҄ вѣре** „Crucea lui Hristos tăria împăraților, puternică pentru credință” (CB, 2: **к҃к҃к҃к҃**: **Кр҃сть крѣпость Костан҄тинꙋ кь вѣрѣ** „Crucea, tăria lui Constantin pentru credință”).
3) **Възвраще҄ниє. в҄ра҄. в҄се҄м вѣрны҄м** „Întoarcere în rai tuturor credincioșilor” (CB, 36: **в҃в҃в҃в҃**: **Въсе҄м бѣрни҄м възвращенїа̀ въ раи** „Tuturor credincioșilor întoarcere în rai”).
4) **Х҃ва, хору҃ви хрїстїаномь хвала** „Steagul lui Hristos lauda creștinilor” (CB, 11: **х҃х҃х҃х҃**: **Х҃ва хорꙋгва хр҃стїанѡ҄м хвала** „idem”).
5) **Ч҃наа. честь чтущї҄м є҄ст[1] ч҃лко҄м** „Cinstita cinste este oamenilor cinstitori” (CB, 12: **ч҃ч҃ч҃ч**: **Ч҃ть ч҃тнаа ч҃лко҄м чьтьщи҄м** „Cinste cinstită oamenilor cinstitori”).
6) **Цр҃квы цвѣть. цр҃квы[2] цьвтѣть** „Floarea bisericii înflorește bisericile” (CB, 8: **ц҃ц҃ц҃ц**: **Цр҃квии цвѣ҄т цр҃кви цьвтить** „idem”).
7) **Поющимь. покои. под<об>аеть покланѣющем҄ꙋ сѧ <по>род҄ꙋ** „Cântăm pace (liniște), se cade să ne închinăm nașterii” (CB, 1: **п҃п҃п҃п҃**: **Под<об>ае҄т. пакы̀. покланѣещи҄м се, породꙋ** „Se cade din nou să ne închinăm nașterii”).

[1] Cuvânt interpolat. ◊ [2] Scris: **цр҃вкы**.

În raport cu versiunea din *Codicele Bratul*, care prezintă o compoziție binară, versiunea brașoveană nu conține decât explicațiile, nu și grupele de inițiale cărora le corespund. În plus, datorită schimbărilor survenite pe traseul difuzării textului (plusuri, omisiuni, modificări de topică etc.), structura și înțelesul unor enunțuri s-au modificat. Vezi, de pildă, enunțul de sub 2), care în versiunea din ms. rom. 5023 corespunde unui grup de șase inițiale diferite (**к҃х҃к҃ц҃к҃к**), și nu unui grup de patru inițiale identice ca în versiunea popii Bratul.

b) Atragem atenția asupra criptogramelor crucii dintr-un ornament existent în remarcabilul *Tetraevanghel* slavon copiat de Mardarie Cozianul la Mănăstirea Cozia în 1643[16]. Așezat la sfârșitul *Evangheliei după Ioan* (vezi fig. 2), ornamentul prezintă în centrul imaginii crucea surmontată de următorul text: **похвала ч҃тномꙋ**

[15] *Ibidem*, p. 8, 13, 20, 31.

[16] Pentru atribuirea scrierii acestui manuscris lui Mardarie Cozianul, vezi studiul nostru *Mardarie Cozianul. Contribuții filologice*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, Editori: Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, București, Editura Universității București, 2010, p. 124–126.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:31 UTC)

кр҃тоу. кр҃ть х҃вь хр҃тїанѡм оупованїє. кр҃ть цр҃квам похвала. кр҃ть инокѡм оутвржденїє „Laudă cinstitei cruci. Crucea lui Hristos, oamenilor speranță. Crucea, bisericilor laudă. Crucea, călugărilor întărire”. Realizată în maniera arabescurilor, crucea are la baza ei craniul lui Adam și este încadrată de următoarele grupe de inițiale: **с҃вж҃м**, **б҃б҃б҃б**, **в҃в҃в҃в**, **х҃х҃х҃х**, **д҃д҃д҃д**, **к҃т**, **ц҃ц҃ц҃ц**, **п҃п҃п҃п**, **н҃н҃н҃н**, **т҃к҃д҃к**, **к҃к҃к҃к**, **м҃б**, **д҃ж҃с҃м**, **м҃л҃р҃б**, **о҃о҃о҃о**. Pentru majoritatea acestor grupe de inițiale, explicațiile ne sunt cunoscute din versiunea *Codicelui Bratul*[17]. Ne vom opri în continuare numai asupra acelor criptograme ale crucii care nu apar în versiunea amintită: **с҃вж҃м**, **к҃т**, **т҃к҃д҃к**, **м҃б** și **д҃ж҃с҃м**. Nu cunoaștem enunțul pe care îl acoperă inițialele **с҃вж҃м**. Ultimele două inițiale ar putea să corespundă enunțului **жизнь мирꙋ** „viața lumii”.

Fig. 2

Inițialele **к҃т** sunt dispuse de o parte și de alta a crucii, în dreptul celor două ramificații oblice care pornesc de la baza crucii, sugerând trestia și sulița, instrumente de tortură din scena răstignirii lui Hristos. **к҃** = **копїє** „suliță”, iar **т҃** = **трость** „trestie”, explicație care apare pe unele antimise rusești[18] (vezi fig. 3).

[17] Vezi Mareș, *Criptogramele crucii*, p. 174–176.

[18] I. D Ștefănescu, *Autels, tissus et broderies liturgiques*, București, 1944, fig. 11.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:31 UTC)

Fig. 3

Grupul de inițiale **т҃к҃д҃к҃** nu a fost atestată în versiunile cunoscute ale *Laudei cinstitei cruci*. Aceste inițiale ar putea să corespundă enunțului **три крести десница крѣпка** „Trei cruci (aluzie la crucea lui Hristos și ale celor doi tâlhari), dreapta tărie”.

Inițialele **д҃ж҃с҃м** = древо жизни спасение миру „Lemnul vieții, mântuirea lumii”, explicație preluată dintr-o versiune sârbească a *Laudei cinstitei cruci*[19].

Inițialele **м҃б** par desprinse din grupul de inițiale **м҃б҃г҃** (= Меч бесом губитељ“ „Sabia, pierzătorul diavolilor”), întâlnit, de asemenea, într-o versiune a scrierii precitate[20]. **м҃б** ar putea semnifica **мечъ <на>бѣсы** „sabie <împotriva> diavolilor”.

Deși nu sunt înregistrate în ornamentul *Tetraevanghelului* de la Căldărușani, inițialele **г҃а** apar uneori în compoziția criptogramelor crucii, ca de exemplu pe piatra de mormânt a marelui ban Stepan (= Ștefan din Cioroiași, mort la 11 decembrie 1573), aflată la Mănăstirea Bucovăț[21]. Ele încadrează de regulă craniul lui Adam, aflat la baza imaginii crucii, și reprezintă prescurtarea prin sigle a sintagmei **Глава Адама** „Capul lui Adam”. Alteori, craniul lui Adam este încadrat de

[19] И. Јастребов, *Подаци за историју цркве у старој Србији*, în „Glasnik srpskog učenog društva”, књига XL, 1874, p. 200.

[20] *Ibidem*.

[21] P. V. Năsturel, *Biserici, mănăstiri și schituri din Oltenia*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XIV,1913, p. 14; cf. Mareș, *Criptogramele crucii*, p. 180, fig. 2.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:31 UTC)

iniţialele **гл** şi **ад**, cu aceeaşi semnificaţie (vezi fig. 4: piatra de mormânt a lui Ion, fiul lui Neagoe Basarab, de la Mănăstirea Curtea de Argeş)[22] sau de iniţialele **г** (ori **гр**) şi **в**, prin care se prescurtează cuvântul slavon **глава**[23].

Fig. 4

c) Pentru raritatea exemplelor de acest fel, semnalăm şi imaginea crucii încadrată de douăsprezece grupe de iniţiale din ms. sl. 494 (f. 87[r]).

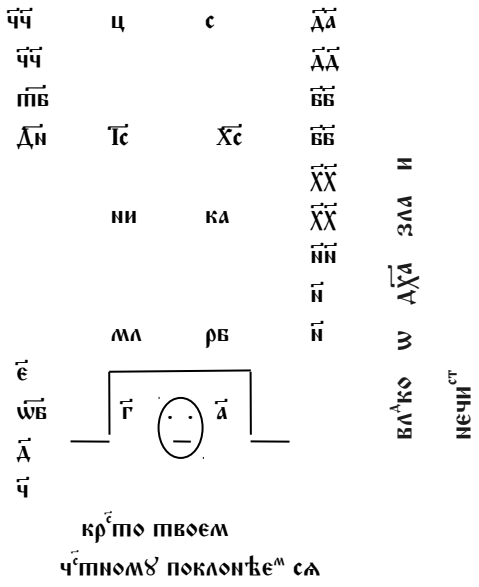

Fig. 5

[22] Victor Brătulescu, *Frescele din biserica lui Neagoe de la Argeş*, Bucureşti, 1942, p. 13, fig. 9; cf. Mareş, *Scrierea tainică*, p. 65, fig. 8.

[23] Vezi ms. rom. 3473, scris de Mihaiu în 1673, f. 17[v] şi 18[v].

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:31 UTC)

Sub cruce e reprodusă o inscripție în limba slavonă, a cărei scriere continuă pe verticală în partea dreaptă (vezi fig. 5). Traducerea ei este următoarea: „Crucii Tale cinstite ne închinăm, Doamne, de duh rău și necinstit”. Urmează în continuare câteva scurte rugăciuni în care este invocată puterea izbăvitoare a crucii (*incipit*: **кр҇ть ч҇тныи х҇вь прѣвѣлы ми побѣдаеть прочїи въсѣка непрїезне** „Crucea cinstită a lui Hristos m-a condus să înving toți ceilalți diavoli”; *desinit*: **избави раба своего им҇р ѿ зла дх҃а и ѡ зла ча҇с** „Izbăvește pe robul tău, zi numele, de duh rău și de ceasul rău”, f. 88ᵛ).

Cu excepția inițialelor **цс** (= **царь славии** „împăratul slavei”)[24], restul grupelor de inițiale ne sunt cunoscute din versiunea brașoveană a *Laudei cinstitei cruci*. În cazul a două dintre aceste grupe de inițiale, reproducerea a fost deficitară, în sensul că s-au omis inițialele finale. Astfel, grupajul **т҃бд҃н** este incomplet, forma integrală fiind **т҃бд҃нв҃х** = **тры̏ богатное дрѣво на немже възне҇сисе х҃с** ”Trei lemne bogate pe care s-a înălțat Hristos”[25]. Grupajul **е҃ѡ҃бд҃ч** diferă de forma originală **е҃о҃д҃ч҃к҃х** (= **елена, обрѣте дрѣво чь҇тно кр҇ть х҇вь** „Elena a găsit lemnul cinstit al crucii lui Hristos”[26]) prin omiterea ultimelor două inițiale și prin înlocuirea lui **о** (sau **ѡ**) prin **об** (primele două inițiale ale cuvântului **ѡбрѣте**). Chiar și în această formă trunchiată, grupajul respectiv are înțeles de sine stătător.

CRYPTOGRAPHIC DETAILS
(*Abstract*)

The author’s considerations try to answer three questions, viz. (1) whether the cryptogram written on the copy of the *Penticostal Triod* (Cracovia, 1491), treasured at Șcheii Brașovului church, belongs to the Greek key system, (2) the complete de-ciphering of the cryptogram in the Romanian manuscript 3278 (Romanian Academy Library), and (3) the publication of the Slavic version of the *Praise to the Worthy Cross* from the Romanian manuscript 5023 (Romanian Academy Librabry) and the explanations supplied to various cryptograms of the cross found in the Slavic manuscript 13 and the Slavic manuscript 494 (Romanian Academy Library).

Cuvinte-cheie: *criptografie, cheia grecească, Laudă cinstitei cruci, criptogramele crucii*.
Keywords: *cryptography, Greek key, Praise to the Worthy Cross, cryptograms of the cross*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13

[24] Vezi И. Јастребов, *op. cit.*, p. 200.
[25] Vezi Mareș, *Criptogramele crucii*, p. 176.
[26] *Ibidem*, p. 175.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 04:22:31 UTC)